

PALEO-AKTUEEL

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Redacteurs voor dit nummer: Daan Raemaekers, Stijn Arnoldussen, René Cappers, André van Holk, Gilles de Langen, Elisabeth van 't Lindenhout, Wieke de Neef, Johan Nicolay, Hans Peeters

Vormgeving: S.E. Boersma

Omslagontwerp: S.E. Boersma, M.A. Los-Weijns

Correctie Engelse samenvattingen: A. Hansen

Foto omslag: Detail van het Alexandermozaïek waarop een paardenbit met S-vormige knevels staat afgebeeld (Museo Nazionale, Napels). Zie artikel Bergmans.

ISBN 9789491431340

ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie

Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712 fax 050 363 6992
gia@rug.nl

Adres van de uitgever

Barkhuis Publishing
Zuurstukken 37 9761 KP Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
groningen**

**groninger instituut
voor archeologie**

© GIA. Inlichtingen:

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel

24

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis
Groningen, 2013

In dit nummer: 1) Nederland, 2) Italië en 3) Griekenland

In dit nummer: 1) Groningen, 2) Mander, 3) Ameland, 4) Borger, 5) Eext, 6) Herkenbosch, 7) Someren, 8) Noordoostpolder, 9) Flevoland, 10) Vlissingen

Inhoud

VOORWOORD	VII
G. KORTEKAAS & D. STAPERT Over het ontstaan van het academieportret van Tjalling Waterbolk	1
J. BAZELMANS Bij het universiteitsportret van Tjalling Waterbolk	3
H.T. WATERBOLK Toespraak H.T. Waterbolk bij onthulling academieportret 31 oktober 2012	9
D. STAPERT, M. NIEKUS, D. SCHLÜTER & L. JOHANSEN De Neanderthaler-site bij Mander (Ov.) krijgt contouren	13
D. STAPERT, L. JOHANSEN, M. NIEKUS, M. DIERTENS & E. KNOL Een bijzonder middenpaleolithisch werktuig van Ameland (Fr.)	23
H. BOON Prospectief beekdalonderzoek in de bovenloop van de Hunze	33
D.C.M. RAEMAEKERS & S. JANSEN Een papieren opgraving van hunebed D12 Eexterres. Van ganggraf naar dolmen	43
W. DE NEEF Het Paard van Cerchiara	51
S. ARNOLDUSSEN Zoektocht in het zuiden: Celtic fields op ongestuwde afzettingen in Zuid-Nederland	59
E. VAN 'T LINDENHOUT Satricum: oud en nieuw onderzoek	67
E. HOPMAN IJzertijd handmolens in de noordelijke provincies: een ritueel gebruik?	77
M.L.J. BERGMANS Een paardenbitdeel in het Huis met de Tobbe (Nieuw Halos, Griekenland)	83
Y.T. VAN POPTA Flevoland ondersteboven. Een interdisciplinair onderzoek naar de bodemprofielen van scheepswrakken in de provincie Flevoland	91

A.F.L. VAN HOLK	
Een 'nieuwe' kogge in de Noordoostpolder	99
M.M.A. HONDELINK	
Speuren naar sporen: bewerkingssporenonderzoek aan natgeconserveerde subfossiele resten van consumptieplanten	109

Een papieren opgraving van hunebed D12 Eexterres. Van ganggraf naar dolmen

Daan Raemaekers¹ &
Sander Jansen²

In de beeldvorming van Drenthe spelen de hunebedden³ een belangrijke rol. Zij stofferen het toeristische landschap en geven het een authentiek historisch kader. In 2011 voerde het Groninger Instituut voor Archeologie een kleine opgraving uit op het pad naar hunebed D32-Odoorn. In die vier weken sprak de eerste auteur de bezoekers van het hunebed. Opvallend was de zoektocht van deze bezoekers naar authenticiteit: ze zochten een ‘historische ervaring’ waarbij een vermoedde onveranderlijkheid van deze meer dan 5000 jaar oude monumenten als een vaststaand feit werd beschouwd.

In deze bijdrage wordt het idee van een onveranderlijkheid van de Drentse hunebedden onderzocht door de onderzoeksgeschiedenis van hunebed D12-Eexterres te ontrafelen. Hieruit wordt duidelijk dat hunebedden niet per definitie onveranderde relictten uit een ver verleden zijn. In plaats hiervan lijkt het zinvol te spreken van de culturele biografie van het hunebed: de individuele levensloop van elk Drents hunebed. Deze publicatie is een voorstudie van een project waarbij de onderzoeksgeschiedenis van alle Nederlandse hunebedden in kaart wordt gebracht.

Voor Van Giffen

De eerste verwijzing naar D12 is te vinden in de publicatie van Van Lier (1760). Zijn publicatie gaat over het nabij gelegen hunebed D13-Eext, maar presenteert ook enkele vondsten uit de omgeving. Hij schrijft over een *urna* (kraagflesje) ‘gevonden in een Huinebed 400 schreeden ten Noorden van

den Grafkelder [D13-Eext]’ (Van Lier 1760: 202). Aangezien D12 zich op circa 440 m ten noordwesten van D13-Eext bevindt, is vaak aangenomen dat deze verwijzing op D12 slaat (bijvoorbeeld Van Ginkel, Jager en Van der Sanden 1999: 170; Van der Sanden 2012: 37). Als dat zo is, moet geconstateerd worden dat het kompas van Van Lier anders was afgesteld én dat hij grote schreden [stappen] nam. Indien het aardewerk inderdaad afkomstig is uit D12, kan geconcludeerd worden dat de grafkamer al in de 18e eeuw verstoord is. De omvang van deze verstoring is niet duidelijk, omdat nadien nooit in de grafkamer verder onderzoek heeft plaatsgevonden.

Van Giffen: 1917/1925

In 1917 kreeg de Groningse archeoloog A.E. van Giffen de opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken een rapport te vervaardigen over de Nederlandse hunebedden en de toestand waarin ze verkeerden. Hiertoe liet hij van alle hunebedden technische tekeningen maken (fig. 1). In de tekening benoemt Van Giffen verschillende soorten stenen. Zo spreekt hij van één sluitsteen (die de korte zijden van grafkamer begrenzen), drie dekstenen (die het dak vormden) en drie zijstenen (hun tegenhangers ontbreken). De gekozen terminologie maakt duidelijk dat van Giffen D12-Eexterres beschouwt als een gedeeltelijk bewaard gebleven ganggraf: een hunebed met een ingang in het midden van één van de lange zijden. De resterende stenen vertegenwoordigen één uiteinde van de grafkamer.

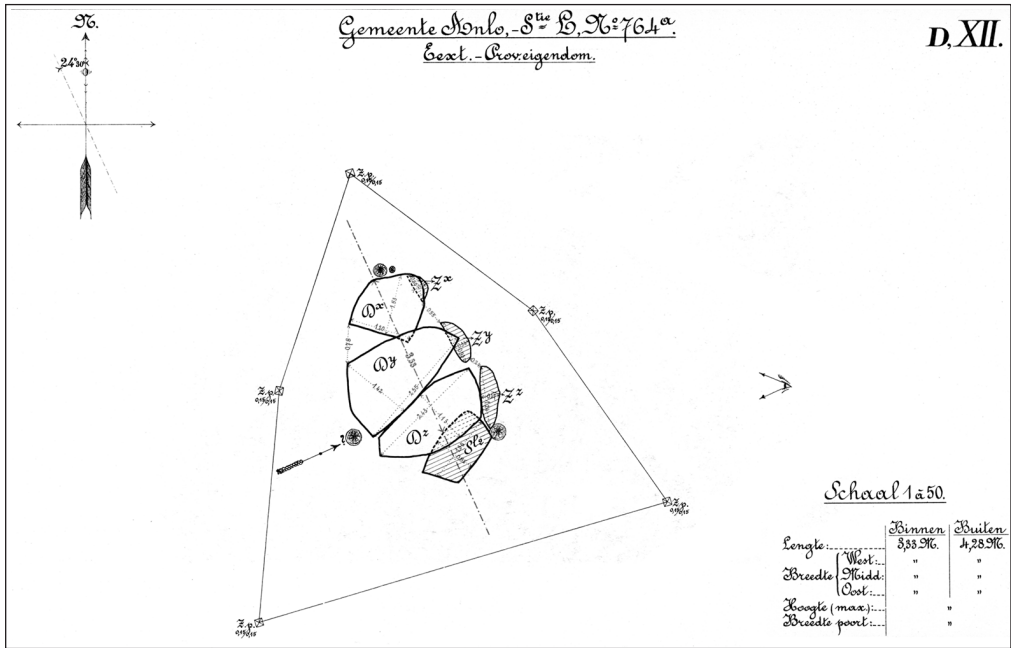

Fig. 1. Opmeting van D12 in 1918 (Van Giffen 1925: plaat 27).

Zelf zorgde hij voor een overzichtsfoto van elk hunebed (fig. 2). Opvallend is dat hunebed D12 in een landschap ligt met opvallend weinig bomen, en dat geldt voor veel hunebedden. Het ‘typische’ Drentse beboste landschap is pas de afgelopen honderd jaar tot stand gekomen, maar toch onderdeel van de historische ervaring van de bezoekers.

Het werk in 1917 leidde uiteindelijk tot één van de meest bekende publicaties uit de Nederlandse archeologie van de twintigste eeuw: *De Hunebedden in Nederland*. De technische tekeningen en foto’s werden opgenomen in een platenatlas op A3-formaat; in de begeleidende beschrijving (Van Giffen 1925: 36-37) herhaalt hij de bovengenoemde opsomming van aanwezige stenen.

Van Giffen 1952

In de volgende decennia keerde Van Giffen met regelmaat terug naar de hunebedden.

Zijn aandacht ging hierbij uit naar het voorkomen van kransstenen rondom het heuvellichaam, de locatie van de poort (de ingang tot de grafkamer) en het vaststellen van de omvang van de grafkamer. Bij D12 werd in 1952 in het verlengde van de resterende stenen een opgraving uitgevoerd (fig. 3). Opvallend is dat dit gravende onderzoek door Van Giffen restauratie werd genoemd, terwijl in de huidige tijd dergelijke bodemverstoringen waarschijnlijk niet zouden worden toegestaan als onderdeel van een restauratie.

Het onderzoek leverde intrigerende resultaten op. Op vlak 1 werd een grote verkleuring opgetekend; bij verdieping naar vlak 2 viel de verkleuring uiteen in een aantal kleinere verkleuringen. Van Giffen voegde lettercodes toe aan de veldtekening op de plaatsen waar hij nu missende hunebedstenen veronderstelt (fig. 4). Hij concludeert: ‘stenen zijn er niet meer gevonden, maar wel de standsporen van

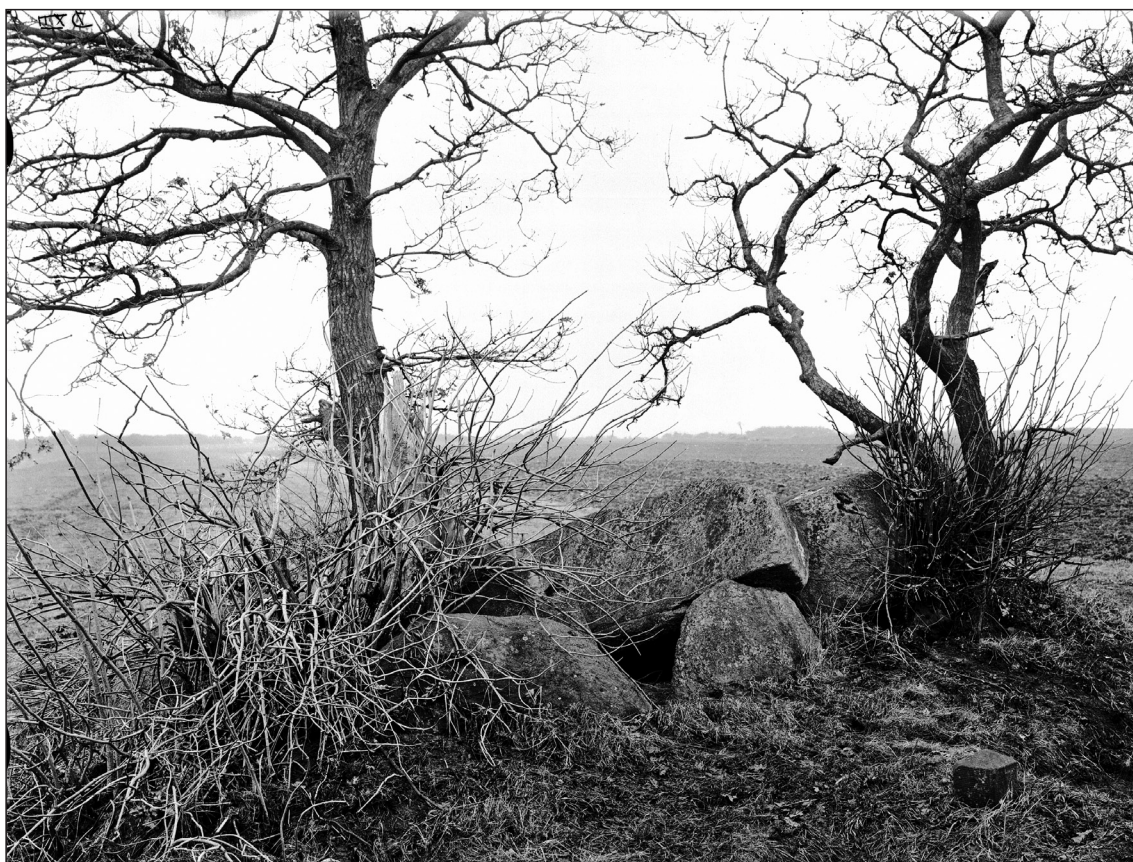

Fig. 2. Foto van D12 in 1918 (Van Giffen 1925: plaat 26).

de zijstenen Z^w , $Z^{w'}$ en Z^s , de sluitsteen Sl. 1 en de westelijke poortsteen P^1Dit hunebed heeft dus 4 paar zijstenen, 2 sluitstenen en 2 poortstenen gehad.' (Praamstra en Van Giffen 1952). Deze conclusie heeft zijn weg gevonden in de literatuur (bijvoorbeeld Bakker 1992: 11 (impliciet); Van Ginkel, Jager en Van der Sanden 1999: 170; Van der Sanden 2012: 37). Ook zijn bij D12 zogeheten plombes aangebracht. Op de plaats waar standsporen waren opgetekend, is met behulp van een betonmengsel met fijngemalen graniet de interpretatie vereeuwigd (fig. 5).

De interpretatie in het dagrapport laat geen twijfel zien. Het lijkt erop dat tijdens het veldwerk de interpretatie werd bediscussieerd.

Opvallend is dat in de vlaktekeningen de grondverkleuringen worden geïnterpreteerd als plaatsen waar hunebedstenen hebben gestaan. In de bijbehorende profieltekening wordt dezelfde laag als 'losse grond' opgetekend, met andere woorden een grondlaag die relatief recent verrommeld is. Daarnaast is in een hoekje van de veldtekening geschetst op welke wijze de standsporen aansluiten bij de nog aanwezige stenen. Hieruit blijkt dat de beide helften van het hunebed slecht op elkaar aansluiten (fig. 6).

We kunnen de twijfels vergroten door de beschikbare documentatie goed te bestuderen. Zo is het opvallend dat bij de opgraving in 1952 geen vondstmateriaal is verzameld.

Fig. 3. Foto van de opgraving bij D12 in 1952 (collectie Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie).

Dat zou betekenen dat bij de eerdere versterking van de grafkamer alle archeologische vondsten zijn meegenomen. Ook ontbreekt op de veldtekeningen en de foto's enige aanwijzing voor het voorkomen van keien, zo typisch voor de vloer van de grafkamer. Ook deze zouden dan allemaal zijn meegenomen?

Een alternatieve constructie

De onzekerheid over de interpretatie van de grondverkleuringen, de moeilijkheid de grondverkleuringen aan te sluiten bij de nog staande stenen, het geheel ontbreken van vondstmateriaal en resten van de keienvloer van de grafkamer suggereert dat een alternatieve interpretatie mogelijk is. Wij suggereren

dat de opgraving heeft plaatsgevonden buiten de grafkamer en de grondverkleuringen niets te maken hebben met nu afwezige hunebedstenen.

Indien tegenover de drie nog aanwezige zijstenen nog drie zijstenen hebben gestaan, vormen de zijstenen plus de aanwezige sluitsteen een U-vormig patroon dat kenmerkend is voor een dolmen. Zonder in te gaan op de terminologische fijnslijperij, is een belangrijk onderscheid met ganggraven dat bij een dergelijke dolmen geen sprake is van een poort in de lange zijde van de grafkamer, maar van een ingang aan de korte zijde, zonder poort. In 1952 bevond de dichtstbijzijnde dolmen zich ongeveer 150 km van Eext (Midgley 2008:

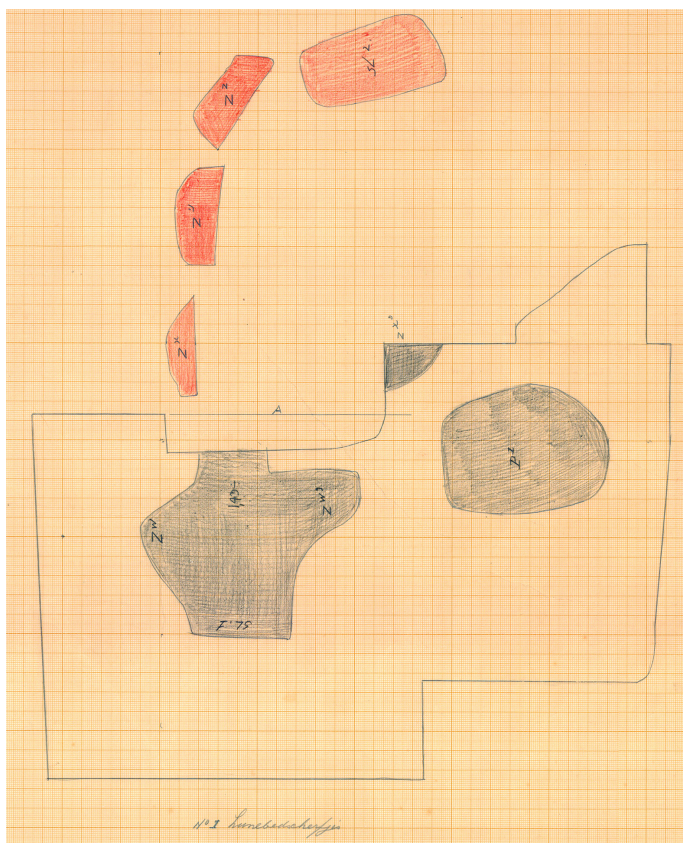

Fig. 4. Detail van veldtekening van de opgraving bij D12 in 1952, vlak 2 (collectie Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie).

fig. 2.2). Daarmee is het niet verwonderlijk dat Van Giffen (en zijn navolgers) deze alternatieve interpretatie niet hebben overwogen.

Deze alternatieve interpretatie is dankzij veldonderzoek na 1952 gemakkelijker geworden. Bij de opgraving van de wierde Heveskesklooster in 1982 werd tot ieders verrassing onder de wierde een hunebed aangetroffen. De daaropvolgende opgraving maakte duidelijk dat het om een dolmen gaat.⁴ Opvallend is dat de dolmens van Heveskesklooster en D12 uit eenzelfde aantal stenen zijn opgebouwd, een vergelijkbaar formaat hebben en zelfs een vergelijkbare oriëntatie (fig. 7). Waar de ingang bij Heveskesklooster zich in het zuidoosten bevindt, ligt die van D12 in het noordwesten. Het aardewerk van Heveskesklooster is door

Jan Schoneveld bestudeerd (ongepubliceerd). Hij concludeert dat het oudste aardewerk (horizonten 1 en 2) zich buiten de grafkamer bevindt; in de grafkamer bevindt zich aardewerk uit horizonten 3 en 4. Schoneveld suggereert dat de grafkamer is uitgeruimd voordat opnieuw mensen zijn bijgezet met aardewerk horend tot horizonten 3 en 4. Bij gebrek aan vondstmateriaal uit D12 is onduidelijk of het gebruik van deze dolmen ook zo vroeg dateert.

Na Van Giffen: consolidatie 1984

In de jaren tachtig van de twintigste eeuw is besloten dat de archeologische resten in de grafkamers beschermd moest worden tegen schatgraverij van bezoekers. Als eerste zullen hierbij de dekstenen van D12 zijn verwijderd.

Fig. 5. Foto vanuit het NNO. Zichtbaar zijn de resterende originele stenen, de afgezaagde boom en vooraan enkele plombes op de plaatsen waar Van Giffen stenen veronderstelde (foto A.J. Bronckhorst).

Daarna werd de bovengrond (bouwvoor) afgegraven en onderzocht op het voorkomen van archeologische voorwerpen. Vervolgens werd met betonblokken de ondergrond afgesloten. Ten slotte zijn de dekstenen terug geplaatst. Inmiddels zijn de betonblokken geheel overdekt met grond en gras en is deze fase van de biografie geheel onzichtbaar.

Conclusie

Net als alle hunebedden lijkt D12 een verstilde getuige van de historische diepte van het Drentse land. Alleen de plombes die Van Giffen liet aanbrengen maken aan iedereen duidelijk dat het monument de tand des tijds niet schadeloos is doorgelopen. De bovenstaande biografie van D12 leert dat mogelijk

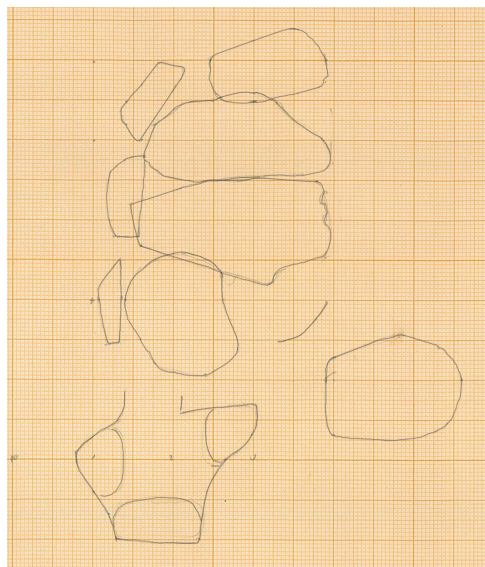

Fig. 6. Detail van veldtekening van de opgraving bij D12 in 1952 (collectie Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie).

al in de 18e eeuw in D12 gegraven is en (een deel van) de grafkamer verstoord is. De grootste verandering in de levensloop is echter de restauratie die in 1952 onder leiding van Van Giffen is uitgevoerd. Niet alleen is een opgraving uitgevoerd, maar D12 werd een identiteit als ganggraf aangemeten. In 1984 wordt D12 tijdelijk ontmanteld ten behoeve van het aanbrengen van een betonnen vloer in de grafkamer. Daar ligt D12: met plombes die een achterhaalde interpretatie weergeven, met een betonvloer als teken van noodzakelijke bescherming tegen schatgraverij van de moderne mens en zelfs met dekstenen die van hun plaats zijn geweest en als ware het attributen in een toneelspel zijn teruggeplaatst.... D12 is geen verstilde getuige, maar een goed voorbeeld van het toegenomen maatschappelijk belang van de hunebedden, waarbij generaties onderzoekers en beheerders bijdragen aan de biografie van deze objecten.

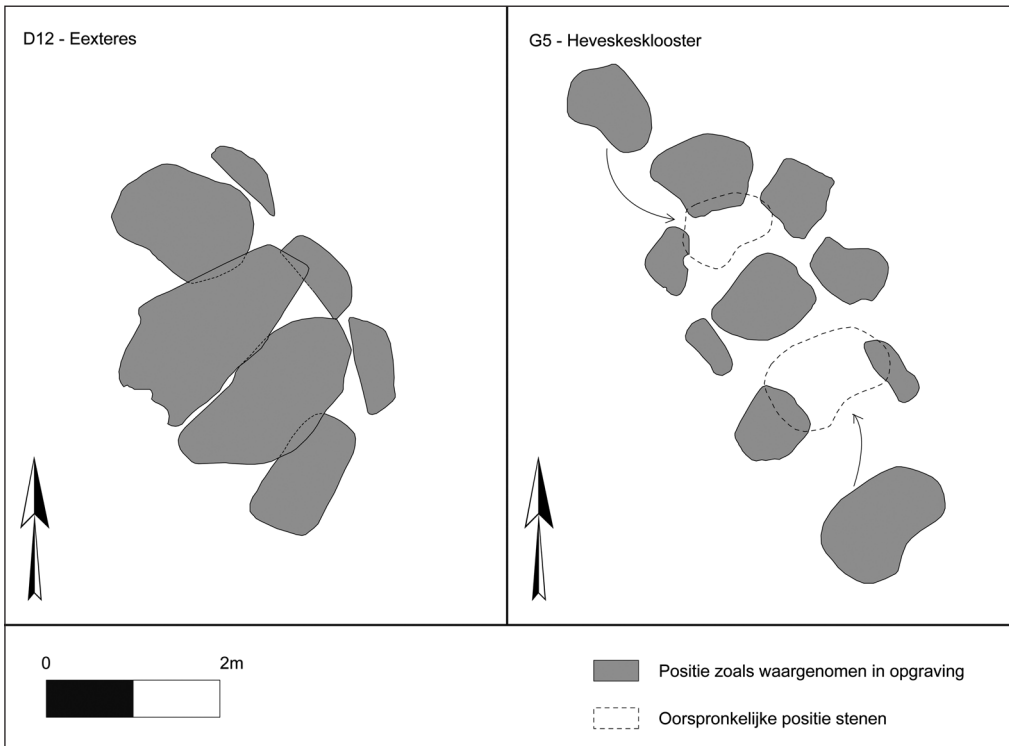

Fig. 7. Vergelijking van de twee Nederlandse dolmen. Beide tekeningen zijn gebaseerd op veldtekeningen uit de collectie Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie). Tekening S. Jansen.

A paper excavation of megalithic tomb D12-Eexeters

A re-analysis of the excavation documentation of megalithic tomb D12-Eexeters (province of Drenthe, the Netherlands) proved to lead to a re-interpretation of the tomb architecture. D12 is considered to be the southeastern remnant of a passage grave. The location of the missing north-eastern stones was excavated in 1952. While the soil feature found was interpreted as evidence of these missing stones, there are now several arguments against this interpretation. First of all it is noteworthy that the positions of the supposedly missing stones do not align with the positions of the remaining stones. The lack of any finds from the excavated area, the lack of pavement stones. As an alternative, it is proposed that D12 is the remnant of a other megalithic tomb type, a dolmen

Noten

1. Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie, d.c.m.raemaekers@rug.nl
2. Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie. Voormalig student-assistent, 8156124@gmail.com.
3. In deze bijdrage wordt de term hunebed gebruikt als verzamelbegrip voor alle uit stenen opgebouwde grafmonumenten van de trechterbekercultuur.
4. Bakker 1992 presenteert een overzicht van de Nederlandse hunebedden per type en meldt dat de enige dolmen die van Heveskeslooster is. Daarmee benoemt hij impliciet D12 als ganggraf.

Literatuur

- Bakker, J.A., 1992. *The Dutch hunebedden: megalithic tombs of the Funnel Beaker Culture*, International Monographs in Prehistory, Ann Arbor.
- Giffen, A.E. van, 1925. *De hunebedden in Nederland*, Oosthoek, Utrecht.
- Ginkel, E. van, S. Jager, W. van der Sanden, 1999: *Hunebedden. Monumenten van een Steentijdcultuur*, Uniepers, Abcoude.
- Lier, J., van, 1760. *Oudheidkundige brieven : bevattende eene verhandeling over de manier van begraven, en over de lykbusschen, wapenen, veld- en eertekens, der oude Germanen, en in het byzonder de beschryving van eenen alouden steenen grafkelder, met de daarin gevondene lykbusschen, donderkeilen en donderbylen, enz. by het boerschap Eext, in het landschap Drenthe, ontdekt : in welke beschryvinge zekere brief, over byzondere Nederlandsche oudheden, zo opgehelderd als wederlegd word, Pieter van Thol, 's Gravenhage.*
- Midgley, M.S., 2008. *The megaliths of northern Europe*, Routledge, London/New York.
- Praamstra, H. en A.E. van Giffen, 1952. *Dagrapport Hunebed Eext (D XII), 18 september 1952*, Intern rapport Rijksuniversiteit Groningen.
- Sanden, W. van der, 2012. *Gids voor de hunebedden in Drenthe en Groningen*, Wbooks, Zwolle.